

Liburu Berriak / Reseñas / Reviews

A. EGUZKITZA eta G. PALAZIO: *Geografidatutegia. Geografi-izen arrotzak. Ortografia eta ortoepia finkatzeko saioa*, EHU, Bilbao, 1991.*

1. Egileek, testu hau prestatu eta aurrera eman dutenean, begien aurrean zeukaten helmuga kazetariei eta informazio munduan mugitzen direnei egunero beren eginbeharretan erabili behar dituzten arrotz izenen forma egoki bat proposatzea izan da. Testuak sarrera labur bat darama, non lanaren mugarri eta bideak azaltzen diren, eta segidan lanaren mamia dator: hau da, geografi izen arrotzen zerrenda bat, proposatzen den grafia, ebakera eta kazetari bati interesa dakizkioken enziklopedi-datu interesgarrienak.

2. Honelako lan baten beharra euskal munduan eta, batez ere, kazetarigintzan ezin daiteke zalantzan jar. Hemen esaten dena, bada, lanari berari produktu gisa, zuzentzen zaio, eta ez inolaz ere proiektuari. Hasteko esan behar dena zera da, ez direla aipatzen ez sarreran ez eta beste inon zerrendaren mugak, hau da, ez dela azaltzen zein izen sartuko diren eta zeintzu kanpoan utziko, zer motatakoak izango diren, estatu izenak bakarrik ala baita hiri izenak edota probintzi edo eskualdeenak ere. Irizpidea zein da? Hurbiltasuna, ezaguna egitea euskal irakurle jaso bati ala guztiz alderantzizkoa? *Londres* alde batetik eta *Walis* eta *Futuna*¹ bestetik irizpide kontrajarri hauen adierazpide izango lirakeke. Izen guztiak sartzen baditugu, orduan, noski, ez zaigu zerrenda sekula ere burutuko, eta hauxe da hain zuzen hemen nabari dena. Edozeinek erantsiko lioke hau bezain egokia gerta daitekeen izen andana berri bat.

* Hemen argitaratzen dudan berri emate edo iruzkin hau liburu honen eskuizkribuari egin nion kritika da. Egileek esaten nituen gauza batzuk onartu dituzte, liburu inprentara eraman baino lehen, eta beste batzu, normala ohi denez, baztertu dituzte. Uste dut, dena den, baduela idatzi nuen iruzkin hark oraindik ere bere balioa eta horregatik, behar eta komeni den ikuturen bat edo besterekin, testu bera ematen dut.

(1) Herrialde bi hauen izenak ageri dira, azkenik, argitaratu den liburuan, baina kritikatzan nuen joera ez da horregatik aldatu. Urrutira joan gabe aipa ditzaket Frantzian bertan *Franche-Comté*, gaztelaniaz *Franco Condado* esaten dena eta alemanez *aldaketa* gabe ematen dena. Zer egin beharko genuke guk? Dagoenean utzi ala *Franko-Konterri* antzeko bat onartu? Eta nola utzi kanpoan *Savoie* herrialdea (ingel. *Savoy*, alem. *Savoyen* eta esp. *Savoya* esaten dena), horkoa izan baita Europako zenbait erresumatan —Espainiakoa barne delarik— agintean egon den errege familia. Ez ote da, bestalde, interesgarri jakitea nola esan behar den euskaraz frantsesez *Vosges* (bai mendi ezagun batzuen izen plurala, bai departamentu batena ere) esaten dena? Berdin *Dauphiné* herrialdearekin: aldatu gabe utzi ala, gaztelaniaren antzera (*Delfinado*) itzulpen bat eman? eta nola? agian *Delfinerrri*, ala *Daufinerrri* (batzuek *Dauphinerrri* nahiago lukete) 'printzerri' sortzen den modura? Frantziako eskualdeetara mugatu naiz, baina beste horrenbeste esan daiteke edozein estatuari buruz edo mendi izen edo ibai izenei buruz: adibidez, *Danubio*, *Rhin* ibai luze eta ospetsuen izenak ageri dira, baina ez *Thames* (gazt. *Támesis*), ezta ere *Rhône* (gazt. *Ródano*), *Tévere* (gazt. *Tíber*) etc. Ibai izen hauek, ospetsuak eta asko erabiliak izateaz gain, badute beren zailtasuna, *Sena*, *Garona* edo *Potomac* izenek ez dutena. Bestalde merezi zukeen Jugoslavian dagoen mendi katearen izena argitzea, *Balkanes* izan behar duen eta hemendik *Balkanesetik*, e.a., irakurri dudana bezala, ala *Balkanak*, *Balkanetan*, e.a. uste dudana bezala.

Akitania eta *Bretainia* agertzen badira zergatik ez *Normandia* eta *Lorena*? Berdin hiri izenekin: zergatik sartu *Cherburg* eta *Freiburg*, *Tolosa* eta *Tours* kanpoan uzten direlarik?²

3. Ez dute izen guztiak zailtasun berdina, edo zailtasun maila berdina erakusten. Batzuk oso arrotzak direlako edo, bere itxura arrotz gordinean ematen dira eta ez da ikusten hori baino bide egokiagorik; beste batzuek, ordea, euskal tradizio txiki bat dutelako edo, badute forma ezagun bat, hala nola *Londres*, *Erroma*, *Tolosa*, *Bordele*, *Pabe* eta abar. Punturik zailena, nire ustez, erdi mailako ezaguera duten izenekin gertatzen da, hau da, ez zeharo arrotz egiten zaizkigunekin, baizik eta inguruko hizkuntzetan —batez ere gaztelaniaz, frantsesez eta ingelesez— maiz erabiltzen direnekin. Izen hauek gehienetan ez dute forma berdina erakusten aipatu ditudan hizkuntzetan: jatorri desberdineko izenak erabili daitezkeelako edo jatorri bera izan arren hizkuntza bakoitzak bere modura moldatu dituelako: esate baterako, *Basilea*, *Basel*, *Bâle* edo *München*, *Munich* edo *Antwerpen*, *Anvers*, *Amberes* edo *Cymru*, *Wales*, *Galles*, *Gales* eta abar nahiko luze bat. Aipatu ditudan lau kasu hauetetik bakarrik bigarrena agertzen da lan honetan, *München* formaren azpian [münχen] ebakera proposatzen delarik.³

4. Eta lot nakion gehiago luzatu gabe izen eta irizpide konkretuen kritikari.

a) Badaude hemen, nahiko ongi ordezkatuak, bi izen multzo: bata *-burg* eta bestea *-grad* amaiera agertzen dutenak. Europako hiru hizkuntza handienetan halaxe agertzen dira, gaztelaniaz *-burgo* eta *-grado* esaten delarik. Euskaraz, nire ustez, ez dira normalak kontsonante ahostun batez bukatzen diren izenak (edozein arrazoiengatik halako soinu bat agertuko balitz izen bukaeran ahoskabe bihurtuko litzateke bat batean, ondoko bikote honek adierazten duen bezala: *dudala* : *dut*). Bestalde, uste dut euskaldun gehienok *Hamburgon* eta halako formak erabiltzen ditugula inesiboan (hori erabiltzen du behintzat Atxagak asko irakurri izan den nobela ezagun batean). Esan behar da inesibo kasuak nominatiboak adina indar duela, edo are gehiago, leku izenetan: italierazko *Firenze* lokatibo bat da jatorriz, euskarazko *Akize* latineko *Acquis*-etik dator zuzenean (h.d. ablatibo kasutik), eta euskaraz izen batzuek erakusten duten nominatibo forma inesiboaren eraginez sortua da: *Iruñea* urrutira joan gabe. Arrazoi hauengatik nik neuk *Hamburgo* —nahi bada *Hanburgo*— *Estrasbrugo*, *Belgrado* eta abar proposatuko nituzke. Bestalde etimologiak kontu hauetan zerbait balio badu, 'hiri' esaneko hitz horiek jatorriz bokal batez bukatzen ziren: latinezko *-burgu(m)* jar dezakegu gure inguruko hizkuntzetan lehendabizikoarentzat eta eslabiera zaharreko *-gradu* bigarrenarentzat. Bestalde, *Hamburg* hartuko bagenu oinarritzat, hortik ateratzen diren *Hamburgeretik*, *Hamburgerera*, *Hamburgereko* ea. formak erabiltzera behartuak ginatke. Askotan esaten da ez dutela euskaldun guztiak —eta honekin iparraldeko euskaldunak aipatu nahi izaten dira— guk bezala hitz egiten eta guri normal egiten zaizkigun formak erabiltzen. Baina kontu hauetan esango nuke mugaz bestaldekoak ere *à l'espagnole* jokatzeko dutela aiseago *à la française* baino.

(2) Argitaratu den bertsioan ageri dira, baina ez esate baterako *Grenoble*, *Reims*, *Poitiers*, eta abar.

(3) Bigarrena ez ezik beste hirurak liburuan ageri dira. Dena den aipa dezaket oraindik *Trier* : *Tréveris* : *Trèves* Alemaniako hiri honen kasua.

b) Ez da garbi ikusten, ez da behintzat *expressis uerbis* esaten, noraino aztertu den euskal exonimoen tradizioa. Batzuk euskal ohizko forman ematen dira, hala nola *Kixon*, beste batzuk ordea agertu ere ez dira egiten: *Ternua* (erdaraz *Terranova*), *Tolosa* (Toulouse), *Aragoa*, eta abar.⁴ Lan hori, zaila eta neketsua baldin bada ere, beharrezkoa iruditzen zait. Badago gainera orain datuak lortzeko aukera *Orotariko euskal hiztegia*-ren inguruan.

c) Batzuetan proposatzen diren formak harako gehiegikeria bat edo erakusten dute: Ortografiatzko gehiegikeria hauek gehienbat *-y-* eta *-b-*ren erabilera dautza. Badirudi letra hauek erabiliaz izenari goi mailako itxura dotore bat eman nahi zaiola, letra horiek gehienetan jatorriz grekoak diren hitz jasoetan erabili ohi baitira. Baina hala uste dutenak ez dira konturatzen usadio horrek, ekar lezakeen dotoretasunaren ondoan —dotereria hutsa askotan ez bada—, badituela bere alde makurrak: gauzak jendeari erraztu beharrean konplikatu egiten dizkio, arau orokorrez baliatu beharrean arau bereziak, euskararen grafiari ez dagozkionak, sortzen dituelako. Izenak, batek grekera eta latina ez baditu ondo ezagutzen behintzat —zenbat halakorik gure herrian!—, ia banan banan ikasi egin behar dira. Esan behar da liburu honetan ez dela urrutitik ere jokaera honen azken muturreraino jotzen, *Tirreniar itsasoa*-aren kasuak erakusten duen legez. Hor zeukaten Kintana jaunaren hiztegian agertzen den *Tyrrhaniar itsasoa*, *y* eta aspirazioa bi *-rr-* ondoren dakarrena, eta ez dute berengantatu; bide batez ez dakit nondik atera den erdiko *-a-* hori, hizkuntza guztietan —Kintana jaunaren hiztegian ezik—, jatorrizko grekoa barne, izenak *-e-* bat agertzen badu. Hala guztiz ere, agertzen dira itxura honekin izen batzuk: esate baterako *Cypre*, *Esmyrna*, *Syria*, *Babylonia* eta abar, zeintzuk hobe leudeke *Txipre*, *Esmirna*, *Bailonia* idatziko balira. Berdin *Ethiopia*, *Thailandia* eta lanean zehar agertzen diren beste *b-*dun zenbait hitz, hala nola *gothico*, *guthu*, errazagoak egingo litzazkiguke *b-*rik gabe idatziko bagenu. Uste dut, ordea, *Khartum*, *Sakhalin* eta *Kharkov* ongi daudela *kb-*rekin, izen horien ebakuntza frikari batez egiten delako: hau da, hor grafia ebakuntzaren adierazle delako. Arabiarrek *k-* eta *q-*ren arteko diferentzia egiten omen dute, baina zaila iruditzen zait onartzea euskaldun normal batek urrutitik ere ezberdintasun hori menpera dezakeenik; Q letra hori *Iraq* eta *Qatar* izenetan bakarrik erabiltzen bada —*Quito* eta *Quebec* beste kontu bat dira—, ez litzateke askoz ere onuragarriagoa grafia batzea eta horren ordez *k* soilik erabiltzea? Beste kasu bat: zergatik *Carcassona* bi *-ss-*rekin? Frantsesez hala delako, agian? Baita bi *-nn-*rekin ere, eta ez da horregatik, iritzi onez, grafia hau proposatzen.⁵

d) Izen batzuk edo ebakuntza batzuk zail samarrak egiten zaizkigu: badakit galiziar asko bizi dela Euskal Herrian eta beren izenek ere errespetua merezi dutela, baina gaztelaniaz eta Europako hizkuntza gehienetan *Orense* idazten bada, zergatik

(4) Sartu dituzte. Baina oraindik *Bearno* edo *Biarno* izena aipa dezaket. Leizarragak lehendabiziko forma erabiltzen zuen, eta *bearnes* biztanlea adierazteko. Gero *Biarno* ere erabili ohi da. Euskal Herritik gertu eta maiz erabiltzen direnen artean badaude beste bi oso ezagunak: *Gaskuina* (biztanlea *kaskoina* delarik) eta *Landak* (pl.), jende-izena *landetar* izan dezakeena, ez bada behintzat *landes* inoiz erabili, aztertzeke gauza litzatekeena.

(5) Azkenean *Carcassonna* proposatzea erabaki dute. Belgikako hiriburuaren izena *Brussela* idaztea hobetsi dute, hemen ere bi *-ss-*erabiliz.

izan behar dugu guk beste modura egiten dugunak, kontutan harturik gainera euskaraz ez dagoela *-ou-* diptongoa ahoskatzeko joerarik.⁶

Transkripzio kontuetan ere zerbait esan daiteke: *Kingston* izenaren ondoan honako hau proposatzen da [kiŋstɔn], zein ingelesezko ebakuntza izan daiteken, baina inolaz ere ez euskarazkoa. Euskaldunek kurioso samar egitekotan [kinstɔn] esango lukete, eta beldur naiz ez ote luketen gehiagotan [kiston] esango.

e) Bavierako hiriburua aipatzeko *München* forma hautatu da, [Münxen] ebakuntza duelarik. Kasu honetan jatorrizko izena, hau da alemanierazkoa, onartu da Europako beste hizkuntzetan erabiltzen den formaren —*Munich* hain zuzen ere— kaltean. Eta ez da larriena estadistika kontra izatea, proposatzen den ebakuntza oso arrotz egiten zaiola euskaldun bati baizik. Nik, kontuan harturik inesibo normalena *Muniken* izan daitekeela, hortik *Munike* eta *Munikarra* aterako nituzke, baina proposamen huts bat besterik ez da.

4. Azkenik ez nuke etnikoen kontua aipatu gabe utzi nahi. Esan beharra dago, lehenik, etnikoa ematea —eta zenbait kasutan baita hizkuntzaren izena ere—, ideia ona iruditzen zaidala. Gehienetan izenondo hauek ez dute arazorik sortzen, euskaraz ez baititu zenbait hizkuntzak dituen irregulartasunak: *Mónaco* : *monegasco* eta antzekoak. Guk daukagun txandakatze bakarra *-tar/-ar* atzizkiek erakusten dutena da. Euskaltzaindiak erakusten digu *tar* atzizkia kontsonantez bukatzen diren hitzen ondotik doala, *ar*, berriz, bokalez amaitzen direnei eransten zaielarik. Hau hala delarik, erraz ikus daiteke *-ar* atzizkiak bakarrik sortzen dituela arazoak, normalean izenaren enborra apur bat ezabatu egiten delako zenbait kasutan, batez ere azken hau *-e*, eta *-a* batez amaitzen denean; *-tar* atzizkiak, ordea, enborra beti gordetzen du bere onean; arrazoi honengatik hedatu da, hain zuzen ere, jatorriz ez dagozkion testuinguruetara: *bilbotarra*, *oriotarra* e.a. Gaur egungo joera *-tar* gehiago erabiltzea dela esango nuke, *-ar* atzizkiaren kaltetan, nahiz eta *-ar* kasu askotan egokiagoa izan jatorriaren aldetik. Dena den, liburu honetan ez da kontua behar bezala sakondu eta kontraesan asko nabari dira: zergatik *Monako* > *monakoar* eta aldamenean *Marokko* > *marrokkiar*? Arrazoi bat besterik ez dut ikusten: gaztelaniaz *marroquí* esaten dela, beste hizkuntza baten —oso ezagun egiten zaigun baten— txandakatzea gureganatuz.⁷ Zergatik *Malawi* > *malawitar* eta ondoren *Mali* > *maliar*? edo *Lisboa* > *lisboatar* —*Ganboa* > *ganboar* baldin badugu euskaraz— eta bestalde *Málaga* > *malagatar*?

5. Goian esandakoari amaiera emanez, azpimarratu nahi dut honelako lan baten premia euskal kazetagintzarako. Gauza asko ondo iruditu zaizkit (ebakuntza ematea, izenari dagokion informazioa ematea, batez ere etnikoa eta bertan egiten diren

(6) Tokian tokiko grafiak errespetatzearen aldeko joerak honako proposamenak dakarzki: *Alacant*, *A Coruña*, *Eivissa*. Baina apur bat harrigarria egiten zait hainbeste errespeturekin tratatzea izen hauek, ondoan *Madril* eta *Zaragoza* proposatzen direnean, hauetarako arrazoi bakarra euskaldun ebakuntza delarik.

(7) Egileek forma honen berezitasuna arabieran bertan jartzen dute, adieraziz estatu hauei dagozkien jende-izenek *-i* bat hartzen dutela. Aitoru behar dut nire belarriak ez dituela etnonimo hauek arrarotzat jotzen eta euskaraz erraz esan daitezkeela, baina uste dut gaztelaniari ezker duela joera honek bide erdia egina. Frantsesez behintzat *Maroc* eta *marocain* esaten da.

hizkuntzen izenak ematea, baita onartu diren zenbait irizpide ere, esate baterako jatorriz *S*- likido daukatenak *Es*- bitartez euskaratzea, e.a., baina uste dut lanak oraindik beste orrazkera bat mereziko lukeela moldategira eraman baino lehen.⁸

J. Gorrotxategi
(EHU-UPV)

FRANCISCO DE VITORIA: *Indio aurkitu berriak*, Klasikoak S.A., 1993 [Euskaratzailea: Piarres Charritton], 330 or.

Frantzisko Vitoriakoaren *Relectiones theologicæ* ('Teologi irakaspenak') lanetik bi irakaspen ezagunenak aukeratu dituzte Klasikoak S.A. elkartekoek euren bilduman euskaraturik emateko argitara, hain zuzen ere egilea nazioarteko zuzenbidearen sortzaile bezala ezagutzeko balio izan duten *De indis* biak, hots, *De indis insularis* ('Uhartetako indioez') eta *De iure belli* ('Gerra zuzenbideaz').

Zuzenbide ikasle eta adituek ezinbestean irakurri beharreko liburu hau, atseginez har dezake edonork. Duela bostehun urte Ameriketako lur berriak aurkitu zituztenean europarrek, arazo bizia izan zen lur haien eta hango biztanleen jabegoa eta hauen aurkako gerra egiteko eskubidea norainokoak ziren zehaztea. XVI. mendean Salamancako teologi katedradunak moralaren eta zuzenbidearen argitan ikusi eta arrazoitu zuen gai hau, unibertsitari aurrean doktrina berri bat aurkeztuz hitzaldi bitan: irakaspen horien argitalpena baino ez da liburu hau.

Euskal itzulpen bilduma honetan latinetik euskaraturik ematen duten bigarren lana da, aurretik ere kalean baitago Tomas Mororen *Utopia*, hau bezala Piarres Charrittonek euskaratua. Itzulpen zehatz eta garbia da Charrittonen azken emaitza hau. Azken urteotan argitaraturiko latinetiko euskal itzulpenak Jon Gotzon Etxebarriaren —eta noizbait Joseba Sarrionaindiaren— bizkaieraren usain ona zeriela irakurri baditugu, iparraldeko lurrin gozoz kutsaturik datoz oraingo hauek. Itzulpenaren berrikuslea Paulo Iztueta izan dela jakinarazten da, bildumaren ohitura txalogarri baten arabera beti adierazten baitira euskaratzailearen eta berrikusle baten izenak.

Bilduma honetako lan gehienetan ez bezala, eskuinean, orrialde bakoitian, euskarazko itzulpena eskaintzen zaigu eta ezkerrean, bikoitian, latinezko testua. Ez da edizio kritikorik eskaintzen, bistan denez edizio zahar baten faksimila baino, baina ze edizio den inon azaldu gabe. Itzulpena eta jatorrizko testua arretaz alderatuz gero, gainera, bata ez dela bestearen ordain zuzena ohartuko da irakurlea. Izan ere, Lyon 1557an argitaraturiko lehen edizioaren faksimila da hemen ematen dena, eta itzulpenak berriz, Salamanca 1565ean plazaraturiko bigarren edizioa —edo edizio honetan oinarritutako beste bat— du jatorrizkoa funtsean. Kasu honetan aldaera

(8) Orrazkera hau beharrezkoa zen lehendabizi erratak zuzentzeko, eta, bigarren liburuan zehar agertzen diren kontraesanak desegin eta eskasiak betetzeko. Esate baterako, *Dordoña* proposatzen da *ñ* batez, erabaki horri inolako arrazoirik ikusten ez diodalarik, frantsesez *-gn-* idazten bada. Uste dut, *Espainia* idazten den gisara, *Dordoina* ere idatzi behar dugula. Beste bat: zergatik *Mallorca* eta honen ondoan *Menorca*? Garbi dago batera ala bestera eman behar direla biak; nik neuk, *Cádiz*, *Cáceres* eta abar onartzen baditugu, *-c-* batez idatziko nituzke.